

PROF. DR. HELGA GREBING

Gimė 1930 m. Berlyne. Studijavo istoriją, filosofiją ir germanistiką. 1970 m. apsigynė habilituotos daktarės vardą. Dėstė Frakfurto, Goetingeno ir Bochumo universitetuose. 1988–1995 m., iki išėjimo į pensiją, vadovavo Bochumo Ruhr universiteto Centrinės Europos darbininkų judėjimo tyrimų institutui. Nuo 1995 m. dirba žurnaliste, gyvena Goetingene. Taip pat dirba Berlyno Willy Brandt leidykloje. Išleido ne vieną knygą ir straipsnį Europos darbininkų judėjimo istorijos bei teorijos, XX a. vokiečių socialinės ir kultūros istorijos klausimais.

Pilietinis gyvenimo būdas

*kaip sąmoningas protestas
prieš nacionalinį socializmą ir karą
1930–1944 m. Nidoje*

— HELGA GREBING

I

Kiekvienas iš jūsų žino garsius Vilhelmo von Humboldto žodžius apie Kuršių Neriją. Taip pat ir Passargės knygą „Iš Baltų šalių. Studijos ir paveikslai“, išleistą 1878 m. Joje daugiau nei 150 puslapių pasakojama apie Kuršių Neriją. Būtent ši knyga supažindino su Nida daugelį vokiečių. Daugiau kaip penkiasdešimt knygos puslapių skirta ir Blodės viešbučio restoranui.

Nenorėčiau daug kalbėti apie menininkų koloniją. Jau kiti rašė apie Lovisą Korintą (Lovis Corinth) – XIX a. pabaiga; apie Maksą Pechšteiną (Max Pechstein) – XX a. 2-asis dešimtmetis; apie trečiojo dešimtmečio, vėlyvojo ekspresionizmo, atstovą Ernstą Mollenhauerį (Ernst Mollenhauer); apie Fricą Burmaną (Fritz Burmann), Richardą Birnštengelį (Richard Birnstengel), Georgą Gelbkę (Georg Gelbke), apie labai talentingą peizažistą Alfredą Partikelį (Alfred Partikel).

Taip pat ir apie Thomą Manną šiame kontekste galima patylėti. Tik dėl nuotaikos cituoju iš jo garsiojo pranešimo, perskaityto 1931 m. gruodžio 1 d. Miuncheno Rotary klube: „Ar esate matę kopas Zilte, netoli Listo? Įsivaizduokite, kad jos penkeriopos, tariasi atsidūręs Sacharoje. Įspūdis gaivalingas ir kone slogus, – ne tiek tada, kai esi viršuje ir matai abi jūras, kiek uždarose daubose. Niekur nėra takelio, tik smėlis, smėlis ir dangus...“. Rašytojas žodžiais

nutapė paveikslą. Net ir jo sūnus Klausas, užkietėjęs miesto literatas, 1931 m. patyrė Kuršių Nerijos žavesį ir parašė straipsnį, kuris buvo išspausdintas 1931 m. rugpjūčio 28 d. Berlyno laikraštyje „Acht-Uhr-Abendblatt“. Jame Klausas Mannas rašė: „Niekada Europoje nebuvau taip toli nuo Europos.“ Nida jam priminė Saharos gamtovaizdį.

Norėčiau kalbėti apie laikotarpį po Manno šeimos išvykimo iš Nidos. Apie laikotarpį, kai į Nidą pamažu atėjo nacionalinis socializmas, kai jis užvaldė visą regioną. Apie periodą, kada jau buvo aišku, kad jis pasibaigs. Kuršių Nerija ir Nida tuo metu buvo kur kas daugiau negu paprastas kurortas, kur kūnas ir siela galėdavo atsigauti, kur žmonės intensyviai gyveno kartu: kalbėdavosi, ginčydavosi, dainuodavo ir linksmindavosi. Nida buvo vieta, kur perkeltine prasme, faktiškai ir morališkai buvo peržengtas Tylos slėnis.

Šis naujas požiūris į Nidą atsirado rašant biografiją apie Vilhelmą ir Martą Woringerių (Wilhelm, Martha Worringer). Abu kilę iš Rėnos žemės, 1928 m. atvyko į Karaliaučių. Čia Woringeris dėstė universitete. Jis išgarsėjo savo disertacija, kurią apgynė 1907 m., būdamas dar labai jaunas. Šis Woringerio darbas tapo teorinis šiuolaikinio meno fundamentas. Marta Woringer, jo žmona, buvo tapytoja – vėlyvoji ekspresionistė. Dirbdama Karaliaučiaus meno akademijoje, ji bendravo su Fricu Burmanu ir Alfredu Partikeliumi.

Jau prieš 1939 m. pas Woringerių rinkdavosi žmonės, nenorintys taikstyti su nacionaliniu socializmu. Tarp jų buvo ir žmonės, persekiojami nacių. Visi jie galėjo Nidoje atostogauti, susitikti su bendraminčiais (ypač iš Berlyno): tapytojais, aktoriais, režisieriais, profesoriais, kunigais, profesionalūs karininkai, rašytojai, žurnalistai. Čia jie galėjo būti tarp savųjų. Čia jie rado bendraminčių. Tarp jų buvo Ernstas Mollenhaueris, kurį nacistai priskyrė „Entartete“ krypties (anot nacių, iškrypėliško meno skleidėjai) ir nepripažino jo meno. Taip pat ir Ričardas Trockis (Richard Trotzky), muzikantas ir meras. Tokios to meto aktualijos ir sąlygojo mano pranešimo pavadinimą: „Pilietinis gyvenimo būdas, kaip sąmoningas protestas prieš nacionalinį socializmą ir karą 1930–1944 m. Nidoje“.

II

Norėčiau pateikti argumentus, kodėl Nidą vadinčiau netgi antinacistų prieglauda. Bet prieš tai turėčiau plačiau aprašyti bendrą to meto situaciją. 1931 m. liepos 2 d. Marta Woringer rašė draugei į Diuseldorfą Luizai Dumont (Louise Dumont): „Laikas, kurį praleidau čia su Lucinde (dukra) buvo turiningas ir gražus. Buvo audrų, ir Lucinde triskart susirgo, bet buvo ir gražių saulėtų dienų, kokių dar niekur kitur nesu mačiusi...“

Po penkerių metų, 1936 m. liepos 9 d. Woringero dukra Renatė, dar neturėdama 25 metų, rašė savo būsimam vyrui: „Šiandien aš ir Luka (jauniausiai dukrai Lucindei tada buvo 18 metų – *aut.*) esam užsikrėtusios didmiesčio nuotaika. Mes užsivilkome ką tik išskaltas palaidinukes (Luka netgi plovė rankas) ir ėjome pas Blodę, į vienintelį tikrą restoraną kaime. Anksčiau čia sėdėdavo tapytojai ir maloni publika, bet dabar – didžiulis nusivylimas: kvaili mokytojai ir daug lietuvių, pavieniai Berlyno žydai. Liūdno grįžome namo...“

Dar po penkerių metų, 1941 m. liepos 28 d., jaunas gydytojas Heino Kleimingeris (Heino Kleiminger), 1942 m. žuvęs kare, rašė savo dienoraštyje: „Buvo neužmiršamos valandos Nidoje. Vakar vakare susitikome Blodės viešbutyje. Prie mūsų stalo sėdėjo pastorius Linkas (Linck – *aut.*), ponija Kichler (Luise von Kuchler – *aut.*), Rytų Prūsijos armijos korpuso vadovo žmona, meno istoriko Woringerio žmona. Taip pat buvo atvažiavusi Woringerio dukra, aktorė. Buvo įdomių pokalbių apie meną. Prasmingą laiką praleidau su prof. Giunteriu Raminu (Günther Ramin – *aut.*). Romantiška kelionė pašto keliu ir neužmiršamas vaizdas nuo Didžiosios kopos buvo šios dienos dovana.“

Po dvejų metų Marta Woringer rašė savo karo meto dienoraštyje: „Nida 1943 m. rugsėjo 3 d. Prieš pat mūsų išvažiavimą iš Berlyno jis buvo labai bombarduojamas. Paspėpėme keletą lagaminų rūsyje ir išvažiavome į Nidą. Vyras džiaugiasi maudynėmis, aš – skaitau apsupta ramybės.“ Tai buvo jų paskutinis apsilankymas Nidoje.

Po 1939 m. Klaipėdos krašto prijungimo prie Trečiojo Reicho krašto nacifikavimui nebuvo daug laiko. Rytų Prūsijos gauleiterio

Ericho Kocho bandymas pertvarkyti Nidą į „Jėga per džiaugsmą“ kurortą (Kraft durch Freude) nepavyko. Mollenhaueris ir Trotzkiis sugebėjo įkalbėti ministrą Albertą Špērą (Albert Speer) savo tikslams. Tačiau Thomo Manno namelis 1939 m. perėjo Hermano Geringo (Hermann Göring) nuosavybėn. Špėras daug kartų buvo apsisotojęs Nidoje. Tuo tarpu Geringas – nė karto. Tai reiškė, kad karo metas buvo Nidai vien „nacistinis laikas“. 1944 m. rudenį Kuršių nerija tapo fronto linija. Tačiau tik 1945 m. vasario 2 d. maždaug 13 val. Raudonoji armija, judėdama nuo Karaliaučiaus, įžengė į Nidą.

Taigi Kuršių Nerija ir Nida buvo, kaip šiandien pasakytume, multikultūrinė erdvė ir dėl to politinei valdžiai, nesvarbu kokiais, sudėtinga teritorija.

III

Prisimenant žmones, kurie Nidoje buvo apsisotoję laikinai arba netgi čia gyveno pastoviai tarp 1930–1944 metų, galima būtų juos suskirstyti pagal profesijas. Bet aš išskirčiau tokias kategorijas. Tarp menininkų buvo tokių, kuriuos nacionalsocialistai vadino „Entartete“. Tai Ernstas Mollenhaueris ir Marta Worringer. Nepageidautinas buvo taip pat Alfredas Partikelis. Kam buvo priskiriami Fricas Burmanas (Fritz Burmann) kuris 1936 m. persikėlė į Berlyną ir Richardas Birnštengelis (Richard Birnstengel), kol kas nėra žinoma.

Po to „grėsmė“ iškilo kitiems menininkams: rašytoja Mari Luiza Kašnic (Marie Luise Kaschnitz) ir jos vyras archeologas Gido Freiber fon Kaschnitz-Weinberg (Guido Freiherr von Kaschnitz-Weinberg), kurie buvo 1936 m. prievarta perkelti iš Karaliaučiaus į Marburgą, Berlyno valstybinio teatro aktorius Paul Bilt (Paul Bildt), kuris 1908 m. vedė žydę, aktorę Šarlotę Frydlender (Charlotte Friedländer). Aktorius Bernhardas Minetti (Bernhard Minetti) taip pat dirbęs Grindgene, Berlyne. Karlas Pempelfortas (Karl Pempelfort), dramaturgas 1933 m. Breslau mieste buvo išmestas iš darbo. Nuo 1934 m. iki 1945 m. dramaturgas gyveno Karaliaučiuje, bet nuo 1942 m. jau privalėjo atlikti karo tarnybą.

Tiems, kuriems buvo iškilusi grėsmė, priskirčiau ir Karaliaučiaus personažus: aplink Wilhelmą Woringerį nuo 1933 m. susirinko opozicijos ratas. Tarp jų buvo Liza fon Kichler (Lisa von Kuchler) generalinio feldmaršalo Georgo fon Kichlero (Georg von Kuchler) žmona. Fon Kichleris vadovavo Leningrado okupacijai. Kai jis 1944 m. atsitraukė su Šiaurės armija nuo Leningrado, Hitleris generalinį feldmaršalą atleido iš pareigų. Generalinio gydytojo Hermano Kaizerio (Hermann Kayser) žmona Barbara. Pats Kaizeris 1943 m. Stalingrade pateko į karo nelaisvę. Profesoriai Walteris F. Otto (Walter F. Otto) ir Erichas Jenišas (Erich Jenisch) bei jo žmona Marta, vadinta Maruška, aktoriaus Paulo Wegnerio (Paul Wegner) dukra. Paminėjau tik tuos, kurie būdavo Nidoje dažnai ir čia paliko savo pėdsakus.

Prie „keliančių grėsmę“ reiktų priskaičiuoti taip pat Karaliaučiaus evangelikų kunigą Hugo Linką (Hugo Linck) ir jo šeimą. Linkas priklausė antifaištiniam Bažnyčios judėjimui (Bekennende Kirche), įkurtam 1934 m. Nacionalinio socializmo kritikas buvo ir Paulis Fechteris (Paul Fechter) – rašytojas, literatūros tyrinėtojas, bendradarbiaujantis su Bendruoju Berlyno vokiečių laikraščiu (Deutsche Allgemeine Zeitung). Jis priklausė Trečiadienio klubui, bendrijai su moksline istorijos pakraipa, kuriai po 1933 m. taip pat priklausė nacistinio judėjimo opozicijos lyderiai: Johanes Popic (Johannes Popitz), generolas Ludvikas Bekis (Ludwig Beck) ir Vokietijos ambasadorius Maskvoje Ulrichas fon Haselis (Ulrich von Hassell). Nepalankiai į nacistus žiūrėjo ir Fechterio jaunesnis kolega Erichas Feifer-Beli (Erich Pfeiffer-Belli) – Karaliaučiaus žurnalistas ir kritikas. Prie šitos kategorijos žmonių galima priskirti Giunterį Raminą, kuris vadovavo garsiam Gevandhauso chorui bei Tomanerų chorui Leipcige.

Tiesiogiai persekiojamų buvo ir daugiau: Karaliaučiaus istorijos profesorius Hansas Rotfelsas (Hans Rothfels), kuris dėl žydų kilmės buvo atleistas iš pareigų, karikatūristas Erichas Oseris (Erich Ohser), kuris išgarsėjo savo serija „Tėvas ir sūnus“. Nuo 1933 m. jam buvo uždrausta dirbti laikraštyje, 1944 m. buvo įskųstas, pateko į kalėjimą ir tenai nusižudė. Kabareto aktorė Iza Fermeren (Isa

Vermehren), dirbusi kartu su Werneriu Finku (Werner Finck) „Katakombos“ kabarete, irgi buvo kritiškai nusiteikusi nacių atžvilgiu. 1944 m. ji pateko į kalėjimą, išgyveno Ravensbriuko (Ravensbrück) konclagerį ir po karo tapo vienuole. Bruno E. Werneris (Bruno E. Werner) Berlyno Vokiečių visuomeninio laikraščio teatro ir meno kritikas, 1940 m. buvo atleistas iš darbo, 1944 m. pabėgo iš Gestapo darbo lagerio, slapstėsi iki karo pabaigos. Liudvikas Goldšteinas (Ludwig Goldstein) Karaliaučiaus Hartungo laikraščio (Hartungsche Zeitung) feljetonų skyriaus vedėjas, 1933 m. dėl žydų kilmės buvo atleistas iš pareigų ir vien krikščionės žmonos dėka išliko gyvas. Mirė 1943 m. Karaliaučiuje... Žuvusi Berlyno Liaudies scenos (Volksbühne) šokėja ir choreografė Oda Šotmiuler (Oda Schottmüller) priklausė rezistencinei grupei „Raudonoji kapela“, 1942–1943 m. perdavinėjo informaciją į Maskvą ir už tai buvo nuteista mirties bausme.

Dauguma žmonių, kuriuos paminėjau, buvo arba iš Berlyno, arba iš Karaliaučiaus. Bet Karaliaučiaus inteligentai važiavo į Nidą ne vien dėl trumpo nuotolio. Michaelis Vykas (Michael Wieck), kurio motina buvo garsi Karaliaučiaus smuikininkė, rašė savo prisiminimuose, kad „atostogos ir geri prisiminimai apie Nidą padėjo neprarasti vilties ir visada mylėti gyvenimą.“

Apie prof. Woringerį nuo 1928 m. buvo susirinkęs ratas intelektualų, kurie nekenė nacionalsocializmo. Plačiau apie šį faktą rašiau savo knygoje „Woringeriai“. Karaliaučius jau prieš 1933 m. tapo nacistų tvirtove. Čia jau 1932 m. liepos mėn. už nacistinę partiją balsavo 44,5% rinkėjų, o tai sudarė 7,9% daugiau negu Reicho vidurkis.

Woringerio šeimai Hitlerio atėjimas į valdžią reiškė asmeninę katastrofą, kadangi jie buvo liberalai ir humanistai. Jie nuo pirmos nacionalsocializmo akimirkos atsidūrė opozicijoje.

Nedaugelis vokiečių piliečių tokią laikyseną išsaugojo iki galo. Woringeris bijojo atleidimo iš darbo. Nuo 1936 m. jam nebeleido važiuoti į užsienį. Gali būti, kad tai, jog jis buvo plačiai pripažintas užsienyje, išgelbėjo jį ir jo šeimą. Daug Woringerių draugų ir pažįstamų turėjo išvažiuoti iš Karaliaučiaus. Keturi artimi jo giminaičiai

buvo persekiojami Trečiojo Reicho laikotarpiu, trys iš jų pateko į konclagerius, vienas buvo nužudytas. Nacistai konfiskavo Martos Woringer paveikslus kaip „išsigimėliškus“, ji prarado Karaliaučiaus meno akademijos dirbtuves. Woringeris, jau būdamas 63 metų, buvo priverstas 1944 m. kasti apkasus.

Žmonės Woringerių šeimą sutikdavo Nidoje pavasariais ir vasaromis. Kaip visada, taip ir karo metu, visi susitikdavo Blodės terasoje. Daug pokalbių vyko ir daug dalykų buvo išsakyta vien tarp kopų.

Reziumuodama norėčiau pasakyti, kad Nida buvo toli nuo nacistų dulkių, geranoriška intelektualams egzilams, ir šitas faktas turėtų būti vertingas šiandienos Nidai.

Pranešimas perskaitytas 2005 m. liepos 11 d.

Iš vokiečių k. vertė Ruth Leiserowitz

Pateikta sutrumpinta pranešimo versija